

СУЧАСНА ДИСКУРСОЛОГІЯ ТА КОМУНІКАТИВІСТИКА

УДК 811.161

ДИСКУРС ЯК ЗАСІБ КОГНІТИВНОГО КОНСТИТУЮВАННЯ ЗНАННЯ

Акульшин Олексій Валерійович,

здобувач

Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена аналізу проблеми визначення асиметричного поняття дискурсу як засобу когнітивного конституювання знання.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, критичний дискурс-аналіз, опорний концепт, конституювання знання, актуальна мовленнєва дія, соціальна поведінка, функціональний стиль.

Останні передові досягнення сучасної лінгвістики певною мірою систематизували існуючі підходи до визначення поняття *дискурс*, наголошуючи на його міждисциплінарності, але на сьогодні залишаються **актуальними** питання опрацювання методологічного еклектизму та певного епістемологічного вакууму у цих підходах. **Метою** статті є систематизація існуючих підходів до визначення поняття дискурсу як засобу когнітивного конституювання знання та створення свого власного визначення, а також схематичного зображення функціонування цього поняття. **Об'єктом** дослідження є поняття *дискурс*. **Предметом** дослідження є особливості функціонування дискурсу як засобу когнітивного конституювання знання. **Наукова новизна** полягає у подоланні неоднозначності та систематизації існуючих визначень поняття дискурсу, а також у наведенні власного визначення та схеми функціонування цього поняття.

Як впорядкована системна одиниця поняття *дискурс* було введено в лінгвістику у 50-тих роках ХХ століття Е. Бенвенистом [Бенвенист 1974], який під час розробки теорії висловлювання послідовно застосовував традиційний для французької лінгвістики термін "discours" у новому значенні – як характеристику мови, що присвоюється мовцем, та у 1952 році З. Харісом, засновником трансформаційного та дистрибутивного аналізу. У своїй роботі "Дискурс-аналіз" він розглядав *дискурс* як одну зі сторін дистрибуції на основі еквівалентності між фразами, висловлюваннями, надфразовими поєднаннями в контексті інших одиниць та пов'язаних із ними ситуаціях [Компанцева 2008, 38]. У сучасній науковій літературі поняття *дискурс* має переважно чотири значення: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників: онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, "занурений" у життя; 2) замкнута цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовленнєвої поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [Селіванова 2008, 568].

О. С. Кубрякова підкреслює асиметричність визначень дискурсу та підтверджує, що в різних парадигмах знання "дискурс продовжує визначатися по-різному та є об'єктом палких обговорень" [Кубрякова 2000, 8]. Тобто, *дискурс розглядається в діапазоні від лінгвістичного текстуалізму до постструктуралізму* [Русакова 2006, 12–15].

Відповідно до цього спектра дослідження Я. Торфінг виділяє *три покоління теорій дискурсу*: *теорії дискурсу першого покоління* трактують дискурс у суто лінгвістичному сенсі, тобто визначають його як текстову одиницю розмовної чи писемної мови, фокусуючи увагу на семантичних особливостях усного чи писемного тексту. *Друге покоління теорій дискурсу* не обмежується розмовною чи писемною мовою. Предметне поле розширюється до вивчення соціальних практик шляхом критичного дискурс-аналізу (КДА). *Третє покоління теорій дискурсу* фокусує увагу на сучасних соціальних та політичних практиках та має яскраво виражений постструктуралістський характер [Русакова 2006, 12-15].

Дискурс – це досить небезпечне слово для використання у лінгвістичних визначеннях, оскільки воно припускає і мислення, і мовлення [Слюсарева 1981, 61]. Ототожнення дискурсу із суто лінгвістичним поняттям тексту є притаманною ознакою першого покоління теорій дискурсу. На перших етапах дослідження лінгвістичний статус *дискурсу* деякий час викликав сумніви [Борботько 2011, 11]. Але у 70-х роках ХХ століття відбувся науковий прорив у цьому напрямку, а термін *дискурс* почав використовуватися в тому значенні, в якому ми його розуміємо та вживаємо сьогодні. У той час термін *дискурс* (від фр. *discours*) вживався у значенні, близькому до поняття *функціональний стиль*, але, відповідно до визначень, які базуються на ґрунтовних дослідженнях В. В. Виноградова та Г. О. Винокура, останній означав, у першу чергу, не лише особливий тип текстів, але й відповідну кожному типу лексичну систему та власну граматику. Водночас через відсутність у власній лінгвістиці схожого до вітчизняного терміна *функціональний стиль* поняття англійські вчені вводять нове поняття *дискурс*, але, на початку, визначають його саме як даність текстів та їх особливості. Пізніше закордонні вчені дійшли висновку, що поняття *дискурс* – це не тільки даність тексту, але й якась система, що знаходиться за цією даністю, й перш за все – це граMATика [Винокур 1925].

Т. ван Дейк та В. Кінч стверджували, що теоретичні припущення про те, що граMATика повинна пояснювати системно-мовні структури цілого тексту, перетворюючись тим самим у граMATику тексту, залишилися декларативними та близькими за духом до генеративної парадигми. Однак, подальші лінгвістичні дослідження поняття *дискурсу* стали підґрунтям для створення нової та більш незалежної парадигми, яку було схвально сприйнято як у Європі, так і у США [Дейк 1988, 154]. Проте у цьому підході продовжує домінувати суто "текстовий" підхід, тобто тексти розглядаються як *мовні утворення*, яких існує дуже багато, можливо, й більше за незчисленну множину, та які потребують розробки лише загальних принципів для свого розуміння, а не конкретних граMATик для різних типів дискурсу [Степанов 1995]. Ототожнення понять *дискурс* та *текст* пояснювалося відсутністю у деяких

європейських мовах еквівалентного поняття франко-англійському терміну *дискурс* [Селиванова 2004, 37]. Тому радянські лінгвісти, такі як І. Р. Гальперін, О. І. Москальська, З. Я. Тураєва, розробляють новий напрямок – *граматика або лінгвістика тексту*, дослідження якого призводить до неочікуваних результатів. Вчені дійшли висновку, що він є недостатньо функціональним, а його термінологічний апарат – недосконалим та неоднозначним. Традиційний структурно-семантичний підхід також не відображав та не роз'яснював у повному обсязі такі поняття, як цілісність та зв'язність тексту, а також сприяв формуванню гіпотези про творця та образ автора. Подібна точка зору частково збігається із визначенням дискурсу як мови, що присвоюється мовцем, запропонованим Е. Бенвеністом [Benveniste 1970].

Перші покоління соціолінгвістичних теорій дискурсу аналізують мовні особливості індивідуальних акторів (або "мовних особистостей") з урахуванням їх соціального статусу, наприклад, соціолінгвістика аналізує відносини між соціально-економічним статусом того, хто говорить, та його словниковим запасом [Русакова 2006, 12–15]. Низка психологічних теорій дискурсу, заснованих на базі теорії мовної дії, яка розвивалася у рамках аналітичної психології, фокусувала увагу на стратегіях мовного акту того, хто говорить [Potter 1987]. Дискурсивна психологія обмежувала себе аналізом розмовної мови, тому критично налаштовані лінгвісти розсували рамки дослідження дискурсу до вивчення конкуруючих способів репрезентації реальності – одночасно розмовних та письмових [Fowler 1979]. Спираючись на концепцію ідеологічного виникнення дискурсивних структур М. Пешо [Pêcheux 1982], вони фокусували увагу на тому, що вибір того чи іншого дискурсу як способу репрезентації, включаючи мову та стиль, має ідеологічне забарвлення.

В. Дем'янков, в свою чергу, під поняттям *дискурс* розуміє довільний фрагмент тексту, який складається більше ніж із одного речення або незалежної частини речення; часто, але не завжди, концентрується навколо деякого основного концепту; створює загальний контекст, що змальовує дійових осіб, об'єкти, обставини, часові рамки, вчинки тощо, враховуючи не стільки послідовність речень, скільки той, загальний світ творця дискурсу та його інтерпретатора, що "будується" в процесі розгортання дискурсу. Автор зазначає, що вихідна структура для дискурсу має вигляд послідовності елементарних пропозицій, пов'язаних між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції тощо [Дем'янков 1982, 7].

Друге покоління теорій дискурсу є широким спектром досліджень, які було об'єднано під загальною назвою *критичний дискурс-аналіз* (далі – КДА). Засновником та основним розробником цього напрямку є Н. Феркло [Fairclough 1995; Fairclough 2003], який, услід за М. Фуко [Foucault 1972], розглядає дискурс як засіб організації, регуляції та вдосконалення соціальних відносин, а також як елемент побудови субординації між відповідними комунікантами.

Т. ван Дейк стверджував, що *дискурс* – це актуально вимовлений текст, а текст – це абстрактна граматична структура вимовленого. *Дискурс* – це поняття, що стосується мовлення, актуальної мовленнєвої дії. Водночас *текст* він розглядав як по-

няття, що стосується системи мови або формальних лінгвістичних знань, лінгвістичної компетентності [Ван Дейк 1988].

Н. Арутюнова розглядає *дискурс* як пов'язану послідовність мовленнєвих актів, тобто як утворення, що є включеним до комунікативно-прагматичного контексту та, на відміну від тексту, є послідовністю речень й абстрагується від комунікативно-прагматичного контексту [Арутюнова 1990]. Кожний дискурс – це один із можливих світів або вербалізацій окремо представленої ментальності.

Е. Бенвеніст, оперуючи поняттям *дискурс*, протиставляв його як процес системі: "Разом із реченням ми залишаємо галузь мови як системи знаків та вступаємо до іншого світу, світу мови як знаряддя спілкування, вираженням якого є *дискурс*" [Benveniste 1966, 61]. Він також зазначав, що висловлювання є індивідуальним перетворенням мови в дискурс, саме висловлювання, а не текст [Benveniste 1970, 61], тим самим підтверджуючи думку Ф. Ельгорскі, яка заперечувала полісемічність поняття *дискурс* та наголошувала на тому, що в дійсності він завжди позначає організовану певним чином мовленнєву діяльність, пов'язану з деякою нелінгвістичною галуззю (соціологічний, ідеологічний, культурний контекст) або з чим-небудь невисловленим (несвідомим або тим, що передбачається) [Helgorsky 1982, 22].

П. Серіо вважав *дискурс* висловлюванням, що розглядається з точки зору дискурсивного механізму, який ним керує [Серіо 1999, 27], та запропонував вісім його визначень, із яких тільки три отримали найбільше розповсюдження у сучасній лінгвістиці: 1. Мова, тобто будь-яке конкретне висловлювання. 2. У межах теорії висловлювання або прагматики – це вплив висловлювання на адресата та його включення у ситуацію, що створюється висловлюванням. 3. Визначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань через визначену соціальну чи ідеологічну позицію (наприклад, феміністичний дискурс, адміністративний дискурс тощо) [Серіо 1999, 26].

О. О. Селіванова вводить нове поняття – *двобічність персоніфікації дискурсу*: з одного боку – це взаємодія двох індивідуальних свідомостей, з іншого – це вираження себе, своєї індивідуальної свідомості в комунікативній ситуації [Селіванова 2004, 39]. Це визначення робить поняття *дискурс* не тільки об'єктом вивчення лінгвістики, а також і психолінгвістики.

Р. Водак пропонує соціально орієнтоване визначення поняття *дискурс* та представляє його як соціальну практику, актуальну мовленнєву дію, яка пов'язує дискурсивну подію та ситуацію, а також ініціює процес моделювання соціальної поведінки: "*Дискурс* – як соціальна практика передбачає діалектичний зв'язок між визначеною дискурсивною подією та ситуацією(ями), інститутом(ами) та соціальною структурою(ами), які задають його структуру – вони формують дискурсивну подію, але й дискурсивна подія формує їх. Тобто, дискурс є соціально обумовлюючим, також як і соціально конституційованим – він конститує ситуації, об'єкти знань, соціальні ідентичності людей, груп та їх взаємовідносини" [Wodak 1996, 15]. Це визначення відображає поняття *дискурс* з точки зору критичного дискурс-аналізу:

дискурс є комунікативно-прагматичним зразком мовленнєвої поведінки, що відбувається в соціальній сфері, має визначений набір змінних, а саме соціальні норми, відношення, ролі, конвенції, показники інтерактивності тощо [Сухих 1990, 8-11]. Йдеться про обов'язкову присутність адресата та адресанта, що здійснюють актуальну мовленнєву дію, створюють та обумовлюють мовленнєву ситуацію й подію.

Для більш повноцінного розуміння цього поняття необхідно розглянути визначення *дискурсу* з точки зору семіотики, що базується на положеннях, розроблених французькими вченими-лінгвістами Ж. Курте та А. Греймасом. Ці вчені ототожнюють *дискурс* із текстом в аспекті семіотичного процесу: "При першому наближенні дискурс можна ототожнити із семіотичним процесом, який ... слід розуміти як різноманітність способів дискурсивної практики, включаючи практику мовну та немовну" [Греймас 1983, 488]. Семіотики співвідносили *дискурс* із комунікативним процесом через порівняння мови та мовлення та розглядали *дискурс* як невід'ємно пов'язану із актом мовлення подію, яка моделює, варіює та регулює мовні норми та протограматичні форми мовної свідомості, трансформуючи її у мову [Селиванова 2002, 40].

КДА розглядає *дискурс* як сукупність соціальних практик, що мають семіотичний зміст. До дискурсивних практик теоретики КДА відносять усі види лінгвістично опосередкованих практик, а також іміджі, жести, які створюються та інтерпретуються соціальними акторами. Тобто соціальні класи та етнічні групи продукують ідеологічно значимі дискурси з метою встановлення та підтримки гегемонії, а також зміни дійсності. Отже, дискурсивні практики не лише відновлюють соціальний та політичний порядок, а й здійснюють соціальні трансформації [Русакова 2006, 14]. Але, на думку Я. Трофінга, це не роз'яснює, як співвідносяться між собою дискурс та його недискурсивні елементи. Дискурс зводиться до лінгвістичної медіації подій, які детерміновані казуальними силами та механізмами, що продукуються існуючими незалежно від дискурсу соціальними структурами [Torfing 2005].

Н. Феркло розглядає *дискурс* як один із способів володарювання, регуляції відносин субординації соціальних акторів [Fairclough 1995; Fairclough 2003]. М. Фуко пропонує історично зорієнтоване та рамкове визначення *дискурсу* як групи висловлювань, "так як вони відносяться до однієї дискурсивної формації ... будуються на основі обмеженої кількості тверджень, по відношенню до яких можна визначити групу умов їх існування. У цьому сенсі дискурс – це не ідеальна дочасна форма... – це фрагмент історії... який накладає свої власні обмеження, пропонує своє розподілення на частини, свої трансформації, специфічні способи темпоральності [Foucault 1972, 117]. М. Фуко використовує соціально-конструкціоністські принципи, в яких наголошується на тому, що знання – це не тільки відображення дійсності. Структура дискурсу та різний режим "знання" жорстко визначають, що вважати істинним, а що помилковим. Мета М. Фуко полягає у дослідженні різних "режимів" знань, тобто правил, які встановлюють, що можна говорити, а що ні, що вважати істинним, а що помилковим. Він також наполягав на тому, що ми маємо нескінченну кількість способів формулювання висловлювань. Однак висловлювання, які ми використову-

ємо в одній області, є дуже схожими одне на одне та часто повторюються. Існує безліч висловлювань, які ми ніколи не застосовуємо та ніколи не означаємо. Цей принцип можна назвати *обмеженням конкретного дискурсу історичними правилами*. Сьогодні більшість дискурс-аналітичних підходів розглядають дискурси як групи тверджень, які обмежені правилами [Йоргенсен 2008, 36–37].

С. Ю. Кремзикова відзначає, що на функціональному рівні дискурс розглядається як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими її складниками – екстралінгвальними чинниками. Уточнюється, що дискурс включає не тільки тексти та висловлювання, але й типові моделі мовленнєвої поведінки та набір мовленнєвих дій, специфічних для певного типу комунікації. Процес формування дискурсу супроводжується утворенням загального контексту, учасниками якого виступають дійові особи, об'єкти, обставини та в якому реалізуються певні концепти. У цярині окремого типу дискурсу певного історичного періоду відбувається взаємодія концептів, які поряд із основним значенням актуалізують додаткові значення, у тому числі й історичні, формуючи широке багатоядерне концептуальне поле, що становлять лексичні мережі слів [Кремзикова 2008, 117–122; Степанов 2001, 47; Picoche 1994, 23]. З точки зору діяльності як одного з дослідницьких принципів функціональної методології, мову, а, отже, й *дискурс* як мовленнєвий акт або їх сукупність, слід розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), але як процес творення (Erzeugung); ... Мова не є продуктом діяльності (Ergon), а є сама діяльність (Energeia) ... мова є роботою духу, що постійно відновлюється, спрямованою на те, щоб створити звук, що артикулюється, придатний для висловлення думки. В істинному та дійсному змісті під мовою можна розуміти тільки всю сукупність актів мовленнєвої діяльності [Гумбольдт 1984, 69–70].

Не останню роль в кінцевій меті алгоритму або схемі функціонування дискурсу, тобто у формі та структурі вихідного варіанта процесу моделювання соціальної поведінки, відіграє нейролінгвістична складова конкретної особистості. У 1954 році О. Хакслі опублікував результати своїх нейролінгвістичних досліджень та, зокрема, зазначив наступне: "Наш мозок, насамперед, функціонує у якості запобіжного клапану" [Huxley 1954]. Тобто під час обробки вхідної та вихідної інформації актуальної мовленнєвої дії (дискурсу) інформація безперервно бомбардує нервову систему та мозок, який відкидає більшу частину інформації шляхом часткового перекриття "запобіжного клапану" [Холл 2007, 99]. Цей факт доводить, що актуальна мовленнєва подія, яка концентрується навколо опорного концепту, містить комплекс переконань, що включають масу концептуальних ідей [Huxley 1954, 98]. Ці ідеї мають відношення до семантичних "повинностей", які ми обов'язково накладаємо у вигляді морального імперативу під час здійснення дискурсу, а переконання, через вплив морального імперативу та нейросемантичного стану особистості, спричиняють викривлення кінцевого результату дискурсу. Вони також мають відношення до наших припущень відносно причинності та до наших припущень щодо змісту. Цими семантичними конструкціями ми

створюємо ментальні фільтри, які рідко піддаємо сумнівам [Холл 2007, 98]. Отже, можна зробити висновок, що під час моделювання кінцевого лінгвістичного процесу дискурсу ми маємо можливість ментально змінити напрямок його функціонування та значним чином вплинути на вихідний варіант, який згодом дійде до кінцевого адресата. Це свідчить про те, що *дискурс*, як об'єкт КДА, надає нам можливість змінювати значення та зміст, а також трансформувати цілі та результати мовленнєвого акту, тобто здійснювати маніпулювання змістом та формою.

До третього покоління теорій дискурсу відносяться теорії, що носять яскраво виражений постструктуралістський характер. У дусі постструктуралізму поняття *дискурс* розширюється до всеохоплюючої соціальної категорії, а також трактується як синонім практики соціального конструювання. За основу береться формула Ж. Дерріда *все є дискурс* [Русакова 2006, 14].

Інтелектуальними джерелами постструктуралістських підходів до визначення поняття *дискурс* є роботи Р. Барта, Ж. Лакана, в яких дискурс розглядається як сукупність соціальних практик, у рамках яких конструюються та відтворюються значення та змісти [Русакова 2006, 14]. Також підґрунтям постструктуралістських теорій *дискурсу* є постмарксистські ідеї Л. Альтюсера та А. Грамши [Gramsci 1983].

Е. Лакло та Ш. Муфф [Йоргансен 2008, 53–107] відобразили прогресивні ідеї постструктуралістських теорій дискурсу у політичних науках. Інструментарій дискурс-аналізу було спрямовано на дослідження соціальних феноменів та явищ [Йоргансен 2008, 53–54]. Е. Лакло та Ш. Муфф стверджували, що знаки набувають свого значення виключно завдяки своїм відмінностям від інших знаків. А адресати та адресанти, у свою чергу, в процесі застосування мови розміщують ці знаки таким чином, що останні набувають нових значень, тобто використання мови – це соціальний феномен, а саме в соціальному контексті через погодження, переговори та конфлікти закріплюються та переглядаються структури значень [Йоргансен 2008, 54].

Е. Лакло та Ш. Муфф створили термінологічний інструментарій, за допомогою якого обґрунтували положення своєї теорії. Було введено нові поняття: *артикуляційна практика, елемент, момент, вузлова точка, область дискурсивності*, а також запропоновано вважати *процес формування дискурсу* наслідком часткової фіксації значень навколо вузлових точок [Laclau 1985, 105–112], а *дискурс* – сумарним явищем, де кожний знак фіксується як *момент* через встановлення відносин із іншими знаками навколо вузлової точки. Це відбувається завдяки виключенню усіх інших можливих значень знаку, а саме – усіх інших можливих способів, за допомогою яких знаки можуть пов'язуватися. Таким чином, *дискурс* можна визначити як обмеження можливостей [Йоргансен 2008, 57]. Отже, надання значення знаку повністю залежить від дискурсивного контексту, в якому він знаходиться; фізична реальність повністю накладається на соціальну, а *усі соціальні явища повністю організуються за тим же принципом, що й мова* [Йоргансен 2008, 69–71].

Відтак, у цьому дослідженні було розглянуто найуживаніші визначення поняття *дискурс* та запропонована їх класифікація за хронологічно-лінгвометодологічною

ознакою через об'єднання у три покоління, що дозволяє систематизувати основні підходи до визначення дискурсу як лінгвосинергетичного поняття та вдатися до методологічного еклектизму задля конституювання власного визначення цього психолінгвістично-соціального поняття. Результати роботи є доказом неоднозначності, а іноді й протилежності думок різних авторів, які, на основі різних макропарадигмальних наукових підходів, намагалися створити універсальне визначення для дискурсоцентричного та асиметричного поняття *дискурсу*. Квінтесенцією цієї роботи є наведення свого власного визначення поняття *дискурс* та схематичного зображення процесу його функціонування (дивись рис. 1): "*Дискурс – це актуальна мовленнєва дія, яка концентрується навколо визначеного опорного концепту, управляється дискурсивним механізмом, має визначену систему обмежень та фонових факторів, впливає на адресата та відповідну конкретну мовленнєву ситуацію, має власні соціокультурні особливості, а також є здатною до конституювання історично зорієнтованої соціальної поведінки*".

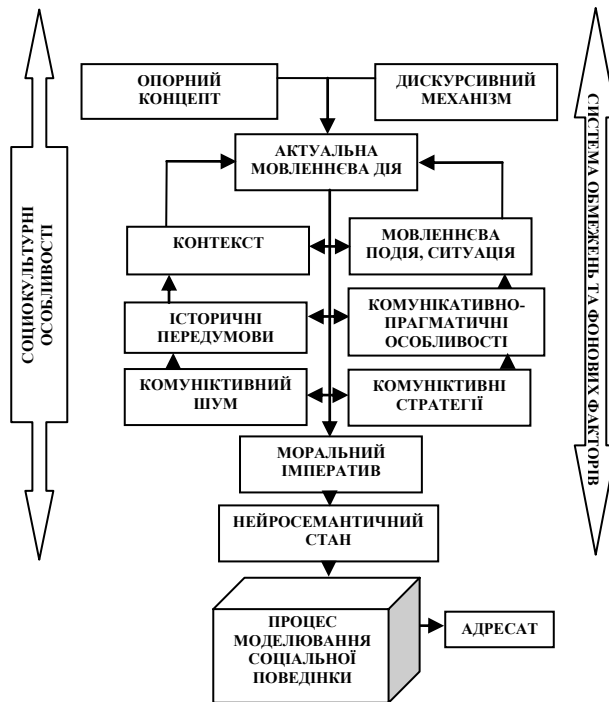

Рис. 1

В статті розглядаються проблеми визначення поняття дискурс як засобу когнітивного конституювання знання.

Ключевые слова: дискурс, дискурс-анализ, критический дискурс-анализ, опорный концепт, конституйование знания, актуальное речевое действие, социальное поведение, функциональный стиль.

The article observes the analysis of definition of discourse asymmetric notion as a mean of knowledge cognitive constitution.

Key words: discourse, discourse-analysis, critical discourse-analysis, base concept, knowledge constitution, actual illocutionary act, social behavior, functional style.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 247 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 445 с.
3. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – Изд. 4-е. – М. : Книжный дом "ЛИБОКОМ", 2011. – 288 с.
4. Винокур Г. О. Культура языка: очерки лингвистической технологии / Г. О. Винокур. – М. : Госиздат, 1925. – 216 с.
5. Греймас А. Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка / А. Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 483–490.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Наука, 1984. – 400 с.
7. Дейк ван Т., Кинч В. Стратегии понимания связного текста / Т. Ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 153–211.
9. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста / В. З. Демьянков // Тетради новых терминов: Методы анализа текста. – М. : Всесоюз. центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982. – Вып. 2. – № 39. – 288 с. **нет восьмой позиции**
10. Йоргансен М. В., Филипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргансен, Л. Дж. Филипс. – 2-е изд., испр. – Х. : Изд-во "Гуманитарный центр", 2008. – 352 с.
11. Компанцева Л. Ф. Интернет лингвистика когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы : монография. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
12. Кремзикова С. Ю. Дискурс як синтез комунікативного, когнітивного та соціального аспектів мовної діяльності / С. Ю. Кремзикова // Вісник Донецького національного університету, серія Б, Гуманітарні науки. – Донецьк, 2008. – С. 117–122.
13. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : сб. обзоров / отв. ред. С. А. Ромашко и др. – М. : РАН ИНИОН, Центр гуманитарных научно-информационных исследований, отд. языкознания, 2000. – С. 5–13.
14. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ / О. Ф. Русакова // Современные теории дискурса: опыт классификаций (Серия "Дискурсология"). – Екатеринбург : Издательский Дом "Дискурс-Пи", 2006. – 177 с.
15. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Киев : Брама, 2004. – 336 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
17. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : ОАО ИГ "Прогресс", 1999. – 416 с.
18. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 206 с.
19. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. – М. : Рос. Гуман. Ун-т, 1995. – 432 с.
20. Степанов Ю. С. Семиотика концептов / Ю. С. Степанов // Семиотика : антология / сост. Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е. – Екатеринбург, 2001. – 702 с.
21. Сухих С. А., Зеленская В. В. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса / С. А. Сухих, В. В. Зеленская. – Краснодар : Изд-во Кубан. у-та, 1990. – 160 с.

22. Холл М. Как оказывать влияние на людей. Как управлять сознанием / Майкл Холл, Бобби Боденхеймер ; пер. с англ. А. Анваера. – М. : АСТ : Астрель, 2007. – 509 с.
23. Benveniste E. L'appareil de linguistique générale / E. Benveniste. – Paris : Gallimard, 1966. – 356 p.
24. Benveniste E. L'appareil formel de l'énonciation / E. Benveniste // *Langages*. – Paris, 1970. – № 17. – P. 12–18.
25. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – London : Longman, 1995. – 355 p.
26. Fairclough N. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* / N. Fairclough. – London : Routledge, 2003. – 257 p.
27. Foucault M. The archaeology of knowledge / M. Foucault. – London : Routledge, 1972. – 357 p.
28. Fowler R., Hodge B., Kress G., Trew T. Language and control / R. Fowler, B. Hodge, G. Kress, T. Trew. – London : Routledge & Kegan Paul, 1979. – 458 p.
29. Gramsci A. Marxismus und Kultur. Ideologie, Alltag, Literatur / A. Gramsci. – Hamburg : VS, 1983. – 235 p.
30. Helgorsky F. Norme et Histoire / F. Helgorsky // *Le français moderne*. – 1982. – № 1. – P. 15–41.
31. Huxley A. The doors of perception and heaven and hell / A. Huxley. – New York : Harper & Row, Publishers, 1954. – 347 p.
32. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics / E. Laclau, C. Mouffe. – London : Verso, 1985. – 339 p.
33. Pecheux M. Language, semantic and ideology / M. Pecheux. – London : Macmillan, 1982. – 247 p.
34. Picoche J. Interet et ses derives au croisement de divers reseaux lexico-semanticques J. Picoche // *Langue française*. – Paris, 1994. – № 103. – P. 23–31.
35. Potter J., Wetherell M. Discourse and social Psychology / J. Potter, M. Wetherell. – London : Sage publications, 1987. – 217 p.
36. Torfing J. Discourse Theory: Archivments, Arguments, and Challenges / J. Torfing // *Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*. – London : Palgrave Macmillan, 2005. – 359 p.
37. Wodak R. Disorders of Discourse / R. Wodak. – London: Longman, 1996. – 200 p.